

20. **Пастуро М.** Символическая история европейского средневековья / М. Пастуро. – СПб., 2013.

21. **Петрухин В. Я.** Древнерусский пантеон: итоги и перспективы междисциплинарных исследований / В. Я. Петрухин // Петрухин В. Я. «Русь и все языки»: Аспекты исторических взаимосвязей: Историко-археологические очерки / В. Я. Петрухин – М., 2011. – С. 182–199.

22. **Петрухин В. Я.** Проводы Перуна: древнерусский «фольклор» и византийская традиция / В. Я. Петрухин // Петрухин В. Я. «Русь и все языки»: Аспекты исторических взаимосвязей: Историко-археологические очерки. – М., 2011. – С. 209–215.

23. **Ричка В. М.** «...И просвѣти крещеньем святым» (Християнізація Київської Русі) / В. М. Ричка. – К., 2013.

24. **Ричка В. М.** Святий рівноапостольний князь Володимир Святий в історичній пам'яті / В. М. Ричка. – К., 2012.

Надійшла до редколегії 13.03.2015

УДК 94:02(477.63) «17/18»

Л. М. Лучка

Дніпропетровський національний університет імені Олеся Гончара

ПЕРШІ БІБЛІОТЕКИ КАТЕРИНОСЛАВА

Виявлено умови формування та чинники становлення перших бібліотечних осередків Катеринослава наприкінці XVIII – середині XIX ст. Досліджено історію, напрями діяльності та особливості розвитку бібліотек різного підпорядкування.

Ключові слова: бібліотеки, середні навчальні заклади, духовні заклади, публічні осередки культури, Катеринослав.

Л. Н. Лучка

Днепропетровский национальный университет имени Олеся Гончара

ПЕРВЫЕ БИБЛИОТЕКИ ЕКАТЕРИНОСЛАВА

Виявлены условия формирования и факторы становления первых библиотечных центров Екатеринослава в конце XVIII – середине XIX вв. Исследованы история, направления деятельности и особенности развития библиотек разного подчинения.

Ключевые слова: библиотеки, средние учебные заведения, духовные заведения, публичные центры культуры, Екатеринослав.

© Л. М. Лучка, 2015

L. M. Luchka

Oles Honchar Dnipropetrovsk National University

FIST LIBRARIES OF KATERINOSLAV

The article dwells upon conditions and factors of forming of first libraries in Katerinoslav in the end of the 18th – in the middle of the 19th centuries. The author analyzes historical milestones, directions of activity and peculiarities of development in libraries of different purposes.

First libraries in Katerinoslav were church and private. They kept books donated by cossacks and private persons of the region. The library of Main People's College was among the first ones. The College was opened in Katerinoslav in 1793. Great attention was paid to book acquisition of the library. Among donators we can find the names of well known Katerinoslav activists who were interested in development of textbook collection. Significant book replenishment was received from Leipzig in 1812 (3000 books in number). Library duties were performed by teachers of Katerinoslav Classical Gymnasium (1805).

The Library of Katerinoslav Theological Seminary began its history in 1804. Greek, Latin and Russian editions were used in its educational process. The Library of Katerinoslav Theological Seminary had interesting rules of using literature for senior students. The Library kept classical literature, theological publications in Latin, books in Greek, philosophical literature in Russian. Fiction was also among new acquisitions.

The opening of Province Main Public Library was a significant event in Katerinoslav. It was founded in 1834 by order of the President. Repeated openings of the library in the first half of the 19th century testified its difficult historical path. The Library's first collection totaled 200 books which were donated by different societies and local activists. The main function of the library was to spread knowledge and increase cultural and educational level of the Province population. First libraries were a strong foundation for further development of extensive library net in Katerinoslav Province.

Key words: libraries, secondary schools, religious institutions, public cultural centers, Katerinoslav.

Історичні аспекти вивчення українського бібліотекознавства як важливого компонента вітчизняного культурного простору викликають все більший дослідницький інтерес сучасних науковців. Історія перших бібліотек переплітається із сьогоденням. Витоки бібліотечної справи допомагають виявити передумови і чинники становлення, розвитку та трансформації бібліотечних установ на теренах України. Актуальність теми полягає у висвітленні історії та основних напрямів діяльності перших бібліотек Катеринослава наприкінці XVIII – середині XIX ст. Вагомий науковий доробок з визначеної тематики внесла український історик, дослідник культурно-освітнього простору Катеринослави С. В. Абросимова, яка розглянула процес започатку-

вання приватних бібліотечних зібрань та розвиток книжної культури на Катеринославщині [1].

Першими бібліотеками краю були козацькі бібліотеки, що створювались та зберігались у церквах і монастирях на землях Запорозької Січі. У XVIII ст. відомим книжковим осередком став Самарський Пустельно-Миколаївський монастир, до якого надходили книги від кошового отамана Петра Калнишевського, курінних отаманів та козаків. Вони дарували службові книги та трактати отців церкви [3, с. 338–342].

Наприкінці XVIII – на початку XIX ст. формувалися особисті бібліотеки місцевих катеринославських діячів. Їх увагу привертали історико-географічні книжки, зокрема з вітчизняної історії та історії зарубіжних країн. З художньої літератури в приватних бібліотеках переважали переклади французьких романів. Власниками великих бібліотек у губернії були катеринославські дворяни, військовослужбовці, викладачі навчальних закладів, службовці, лікарі. Цікавою за змістом була бібліотека родини Андрієвських, зокрема О. І. Андрієвського – директора Катеринославської класичної гімназії.

Бібліотека відомого фольклориста, етнографа, історика, археолога з Олександрівська Катеринославської губернії Я. П. Новицького увійшла до першого ґрунтового видання «Частные библиотеки России» російського бібліографа У. Г. Іваска. Приватне зібрання зберігало історичні монографії, законодавчі пам'ятки, географічні книжки, описи подорожей.

На особливу увагу заслуговує бібліотека культурно-освітніх діячів Катеринославщини братів Мізків. В історії губернії найбільш відомим був Д. Т. Мізко, який присвятив своє життя освітній галузі. Приватне зібрання знане історичними, філософськими, географічними, юридичними та математичними виданнями. Власники мали каталог бібліотеки [1, с. 96–99].

Таким чином, можна констатувати, що наприкінці XVIII – на початку XIX ст. у Катеринославській губернії діяли церковні та приватні бібліотечні осередки, що свідчили про рівень культури й освіти вищих верств населення та міської інтелігенції.

Серед перших бібліотек міста нашу увагу привернула історія та діяльність Головного народного училища – першого середнього навчального закладу Катеринослава. Відкриття навчальної бібліотеки стало вимогою часу з метою підвищення рівня освіти та зростання кола писемного населення губернії. Відкриття Головного народного училища відбулося у 1793 р. За статтю 80 % учнів склали хлопці і тільки 20 % – дівчата. Із самого початку існування училище опікувалося відкриттям та розвитком бібліотеки, яка б мала навчальні посібники, рекомендовані для народних училищ, із 13 предметів, зокре-

ма архітектури, графічного мистецтва, мови (латинської, німецької, французької).

Осередком підтримки місцевого закладу виступив «Приказ общественного призрения». У 1792 р. його діячі придбали 4 925 примірників навчальних книг та посібників, географічних атласів, мап, глобусів, архітектурних креслень, геометричних фігур. Отже, на початок заснування бібліотека мала певне зібрання. Крім того, початкові фонди народного училища вміщували 406 томів книг, написаних п'ятьма мовами, що перейшли до нього після закриття державного виховного закладу («казенных воспитанников»).

У 1797 р. з причини закриття Головного училища у Симферополі 1 881 примірників підручників та різногалузевих книжок надійшли до Катеринославського головного училища. Зазначимо, що перші внески у бібліотечну справу губернії зробили чотири губернатори та попечителі навчального закладу. Завдяки ініціативним діям попечителя М. П. Миклашевського бібліотека отримала у 1800 р. 2 456 примірників різних книг та посібників; у 1804 р. – 16 творів та 100 примірників навчальних посібників. Діяч виявляв інтерес до нових столичних книг, що виходили у Петербурзі [5, с. 9; 9, с. 25–26].

У 1799 р. бібліотека училища отримала 243 творів різними мовами – дублікатів книг, призначених для відкриття університету в Катеринославі (бібліотека князя Г. Потьомкіна та архієпископа Євгенія Булгаріса). Таким чином, на початку XIX ст. бібліотека князя Г. Потьомкіна в Катеринославі була розпорошена. Гордістю відділу рідкісних видань наукової бібліотеки ДНУ ім. Олеса Гончара є 77 томів книг з бібліотеки намісника Катеринославського краю. Друга частина була відправлена до Імператорської гімназії в Казані. Сьогодні ці видання утворюють основу колекції наукової бібліотеки Казанського державного університету.

У поповненні бібліотеки значну роль відігравали дарувальники. Попечитель училища генерал-майор І. І. Хорват подарував 40 примірників гравірувальних прикордонних мап Російської імперії. Викладач французької мови, француз за походженням, К. Обюртен поповнив фонди французькомовними книгами у кількості 32 томів. Серед дарувальників закладу значиться прізвище архієпископа Катеринославського, Херсонського та Таврійського Платона (Любарський), який пожертвував кілька книг та давню срібну монету [9, с. 88].

Із «Исторической записки» Г. В. Донцова відомо, що у 1804 р. фонди бібліотеки зменшилися на 63 томи унаслідок вилучення їх для новоутвореного Харківського університету (1805 р.). Незважаючи на несприятливі умови розвитку закладу, у 1805 р. завдяки приватним пожертвуванням Головне народне училище Катеринослава було достатньо забезпечено книгами. На цей період фундаментальна бібліо-

тека налічувала близько 850 томів. Із 1805 р. народне училище переіменовано на класичну гімназію.

На початку XIX ст. постійним джерелом комплектування бібліотечних фондів стала книжкова крамниця Харківського університету, що в цей час була відомою як потужний освітньо-видавничий осередок Слобожанщини. Таким шляхом надходили до бібліотеки у великій кількості навчальні керівництва, обов'язково затвержені Міністерством народної освіти. Значне поповнення відбулося у 1812 р. з німецького міста Лейпциг у кількості 305 томів книжок, написаних грецькою, латинською, французькою та німецькою мовами. Зазначимо, що латинською мовою надійшла класична література, німецькою та французькою – кращі твори письменників XVIII – початку XIX ст. Важливими для бібліотеки були 80 томів книг-дарунків від архієпископа Платона [5, с. 10, 24].

Бібліотека виконувала соціальні функції, які визначалися державними органами. Зміни міністерської політики російського уряду позначились на діяльності бібліотек навчальних закладів Катеринославщини. Так, у 1819/20 н. р. у Класичній гімназії викладали 12 предметів. Із навчальної програми гімназії було вилучено п'ять дисциплін, зокрема міфологія, загальна граматика, початковий курс філософії та «язящных» наук, політекономія, комерційні науки. Замість цього підвищена увага приділялась давнім мовам, поглибленому вивченню курсу географії та історії. Бібліотека складалася з основних та допоміжних фондів. Деяка література вводилася до навчального процесу тільки за розпорядженням попечителя Одеського навчального округу, наприклад «Поэтика» професора К. П. Зеленецького, «Космография» професора В. Петровського [9, с. 51–52].

У 1805 р. гімназія отримала нове приміщення: на розі вул. Клубної та Стародворянської, напроти будинку В. Хреннікова. Головний корпус містив дві кімнати для бібліотеки. Фізичний стан дерев'яних будівель постійно потребував ремонту та фінансової підтримки (15 тис. крб.). Із 1835 р. керівництво Класичної гімназії надавало бібліотеці щорічні асигнування. Катеринославський навчальний заклад відносився до третьої категорії, відповідно до якої на бібліотеку витрачали 250 крб. на рік. Для порівняння: заробітна платня вчителя малювання складала 300 крб. на рік, вчителя-мовознавця – 400 крб. Із 1835 р. до 1848 р. відбулося значне поповнення бібліотечного зібрання підручниками, які надходили від Головного правління училищ та Департаменту народної освіти. Навчальна література була глибоко змістовною та вагомою у викладацькому процесі [9, с. 67–68].

У середині XIX ст. загальний фонд бібліотеки Катеринославської класичної гімназії нараховував понад 4 тис. томів, тобто зріс у 5 разів. Обов'язки бібліотекарів класичної гімназії виконували викладачі

навчального закладу. За внутрішнім розпорядженням процесом комплектування керував один із старших викладачів. Серед них: вчитель математики І. С. Афанасьєв (1819 р.), старший вчитель-мовознавець О. І. Бартошевич (1831–1853) [5, с. 26;].

Отже, мережа джерел поповнення бібліотеки Катеринославської класичної гімназії свідчить про її розгалуженість та потужність. Місцева влада та керівництво закладу спрямовували свою увагу та дії на підвищення її ролі у розвитку освітнього потенціалу губернії.

Наступною бібліотекою Катеринослава на початку XIX ст. стала бібліотека Катеринославської духовної семінарії. Із 1804 р. Духовна семінарія переїхала з Новомиргорода до Катеринослава. У 1806 р. архієпископ Платон (Любарський) провів ревізію бібліотечного майна і виявив фінансові порушення. Повчальною є історія префекта Єгора Сорокіна, який, виконуючи обов'язки бібліотекаря, виявилися її боржником (573 крб. 05 коп.). За розпорядженням Платона Любарського з платні Є. Сорокіна щорічно відраховували певну суму (погашення боргу). Але архієпископ Платон вважав, що справу треба передавати до кримінального суду, оскільки бібліотекар не тільки видавав книги студентам, а й продавав їх – розтрата державного майна. Відомо, що кошти він сплачував до самого звільнення з роботи. У Духовній семінарії діяли суворі правила поведінки для семінаристів та складні програми з латинської мови, за невиконання яких учнів відраховували [2, с. 38; 11, с. 10–11].

Поповнення бібліотеки відбувалося за рахунок держави (щорічно по 2 тис. крб.). Бібліотека не мала власного приміщення, не була єдиним цілим: фонди були розпорошені. На початку XIX ст. обов'язки бібліотекаря виконував учитель граматики, ієрей Ф. Круп'янський, отримуючи за цю посаду 10 крб. на рік (як викладач – 40 крб.). Бібліотека зберігала класичну літературу, книги «отцов церкви», богослужбові книги та коментарі латинською мовою. Це викликало невдоволення учнів, і відомі випадки, коли вони залишали заклад. Крім того, певний відсоток складали твори грецькою мовою, література філософського змісту надходила російською мовою.

Окремий комплекс складала художня література (проза та вірші). У процесі навчання підвищену увагу приділяли вивченню класичних мов. Учні Духовної семінарії користувалися виданнями тільки семінарської бібліотеки, відвідувати інші бібліотеки міста їм заборонялося. Також бібліотека духовного закладу рекомендувала для читання тільки чітко відібрані окремі твори, проаналізовані керівництвом навчального закладу та наставником [2, с. 42, 52–54].

Знаменною подією в історії міста стало урочисте відкриття у Катеринославі 9 травня 1834 р. в Будинку дворянського зібрання Губернської публічної бібліотеки, створеної за ініціативою відомого ро-

сійського державного діяча, президента «Вольного экономического общества», адмірала М. С. Мордвинова. Документом, відповідно до якого виникла бібліотека, є циркуляр міністра внутрішніх справ начальника губернії Російської імперії «О заведении в губерниях публичных библиотек для чтения». Повну інформацію з цього приводу знайдено у виступі бібліотекаря Г. П. Герценвіц на відкритті осередку.

Із 1834 р. по 1839 р. бібліотека в Катеринославі функціонувала. Пожежа 1839 р., що знищила будинок Дворянського зібрання, пошкодила й бібліотеку, частина якої тут розташовувалась. Катеринославська публічна бібліотека припинила свою діяльність на довгих чотири роки. У 1843 р. відбулося відновлення осередку в будинку міського голови І. Т. Артамонова. На її відкриття було зібрано 634 крб. 64 коп. сріблом – пожертвування різними особами міста. Бібліотека повністю відновила роботу, але її успіх був нетривалим. Із 1851 р. напередодні Кримської війни бібліотека припинила свою діяльність. Катеринославську публічну бібліотеку спіткала доля більшості бібліотек Російської імперії, які закривалися до краєвих часів [4, с. 40; 10, с. 4].

Відновлення публічної бібліотеки, за інформацією «Екатеринославского юбилейного листка», відбулося 1 вересня 1859 р., при ній відкрито Кабінет для читання. До складу читальні входили залишки книг першої губернської бібліотеки, а також нові надходження. Книги, що містилися у підвалі у вигляді архівного мотлоху, були зібрані та приведені в порядок. Бібліотека розташовувалась у приміщенні книжкової книгарні, якою керував губернський чиновник В. Ульман. Він виконував обов'язки розпорядника та господаря бібліотеки. Майже 30 років проіснувала бібліотека у приватній книгарні. Подальша історія культурного осередку пов'язана з відкриттям Міської громадської бібліотеки у 1889 р. [6, с. 115–116].

Перші книги, що надійшли до публічної бібліотеки, а з часом стали міцним книжковим зібранням губернії, надруковані на сторінках «Екатеринославского юбилейного листка» з переліком дарувальників, прізвищами авторів та назв видань. Початковий фонд складав 200 видань, зростання зібрання відбулося у 1848 р. та сягнуло 2 598 томів. У 1859 р. бібліотека зберігала лише 546 томів творів, поділених систематично за 11 відділами: найбільшим за обсягом був відділ словесності (143 книги), література з мистецтвознавства була представлена п'ятьма книгами.

Основна функція Публічної бібліотеки полягала у поширенні знань та підвищенні рівня грамотності серед населення губернії, тому важливу роль відігравав процес обслуговування читачів. Послугами бібліотеки користувались учні середніх навчальних закладів та інте-

лігенція. Зміст фонду та платні послуги не давали можливості звертатися до бібліотеки нижчим верствам населення. Читання книг та журналів у читальній залі було безкоштовним, видання літератури додому – платним [7; 8].

Таким чином, перші бібліотеки Катеринослава стали надійним підґрунтям для майбутнього розвитку розгалуженої бібліотечної мережі губернії. Відкриття та функціонування бібліотечних осередків залежало від економіко-політичної ситуації, що складалася на українських землях, представників міської влади та інтелектуального середовища Катеринославщини. На той час бібліотеки стали першими осередками у процесі поширення знань, заохочення до читання, підвищення освітнього рівня та морального виховання молоді.

Бібліографічні посилання

1. **Абросимова С. В.** З історії книжної культури Катеринославщини кінця XVIII – XIX ст. (за матеріалами книгозбірні Дніпропетровського історичного музею) / С. В. Абросимова // Південна Україна XVIII – XIX ст. – Запоріжжя, 1996. – Вип. 1. – С. 95–102.
2. **Беднов В. А.** Краткие исторические сведения об Екатеринославской духовной семинарии / В. А. Беднов. – Екатеринослав, 1904.
3. **Беднов В. А.** Краткие сведения об архиве Самарского Пустынно-Николаевского монастыря / В. А. Беднов // Летопись Екатеринославской архивной ученой комиссии / под ред. А. С. Синявского. – Екатеринослав, 1908. – Вип. 4. – С. 337–356.
4. Днепропетровску 200 лет, 1776–1976 : сб. докум. и матер. / редкол. И. В. Васильев, В. Я. Борщевский и др. – К., 1976.
5. **Донцов Г. В.** Историческая записка о Екатеринославской гимназии с 1793–1882 гг. / Г. В. Донцов. – Екатеринослав, 1882.
6. Екатеринославский юбилейный листок. – 1887. – № 13. – С. 115–116.
7. Екатеринославский юбилейный листок. – 1887. – № 14. – С. 122.
8. Екатеринославский юбилейный листок. – 1887. – № 15. – С. 133.
9. **Локоть Ф.** Столетие Екатеринославской классической гимназии, 1805–1905 гг.: краткий исторический очерк / Ф. Локоть. – Екатеринослав, 1908.
10. Отчет о состоянии Екатеринославской городской общественной библиотеки за 1890 г. – Екатеринослав, 1891.
11. Правила поведения для воспитанников Екатеринославской духовной семинарии. – Екатеринослав, 1896.

Надійшла до редколегії 30.04.2015